

Gabriel ANDREESCU

Libertatea de exprimare și legislația de combatere a discriminării în România

„Mișcarea drepturilor civile ar fi fost esențial diferită fără scutul și sulița Primului Amendament. Carta Drepturilor Omului (...) este de o importanță primordială pentru cei care au fost victimele opresiunii”

Hugo Black Jr.

„Constrângerile îi fac pe oameni mai ipocriți, nicidecum mai generoși”

Thomas Jefferson

I. Combaterea discriminării în România

1. Legislația antidiscriminatorie

Există două sensuri în care se invocă principiul combaterii discriminării: unul, cel restrâns, privește protecția persoanelor față de orice restricție sau preferință în exercitarea drepturilor și libertăților de care se bucură alte persoane din motive identitare. O a doua înțelegere tratează combaterea discriminării ca asigurare a egalității de șanse. În al doilea sens, combaterea discriminării implică adăugarea unor măsuri speciale în favoarea categoriilor defavorizate.¹ *Mai departe, «combaterea discriminării» va avea în vedere doar sensul restrâns.* Este un paradox faptul că în România, sistemul măsurilor speciale a fost, până în anii 2000, mai dezvoltat decât cel al normelor specifice antidiscriminatorii. Dar chiar și așa, legislația românească în domeniul combaterii discriminării cuprinde mai multe norme juridice, asociate cu un sistem instituțional menit să le pună în aplicare.

Piesa principală a sistemului este Ordonanța de Guvern nr. 137/2000 privind prevenirea și sancționarea oricăror forme de discriminare,² care definește termenul de «discriminare» prin: „orice deosebire, excludere, restricție sau preferință, pe bază de rasă, naționalitate, etnie, limbă, religie, categorie socială, convingeri, sex sau orientare sexuală, apartenență la o categorie defavorizată sau orice alt criteriu care are ca scop sau efect restrângerea sau înlăturarea recunoașterii, folosinței sau exercitării, în

---

¹ Sistemul juridic românesc privind *măsurile speciale* cuprinde măsurile în favoarea minorităților naționale – reprezentarea în Parlament, în administrația centrală și locală, accesul la educație, justiție și la toate serviciile publice, asistența financiară pentru păstrarea propriei identități –, măsurile în favoarea femeilor (vezi în particular Legea egalității de șanse adoptată în 2002) și a altor grupuri defavorizate (persoane cu dizabilități, infectate HIV etc.).

² Legea de aprobare a Ordonanței nr. 137/2000 a fost votată de Parlamentul României de abia după 2 ani: vezi Legea nr. 48/2002.

condiții de egalitate, a drepturilor omului și a libertăților fundamentale sau a drepturilor recunoscute de lege, în domeniul politic, economic, social și cultural sau în orice alte domenii ale vieții publice.”³ Ordonanța conține dispoziții referitoare la egalitatea în activitatea economică, în materie de angajare și profesie, accesul la serviciile publice (justiție, administrație și sănătate) și accesul la educație. Dreptul la demnitate personală, norma care intră în tensiune cu libertatea de exprimare și care interesează acest studiu constituie doar o componentă, nicidecum cea principală, a Ordonanței.

Ordonanța tratează actele de discriminare drept contravenții și instituie sancțiuni. Ea stipulează dreptul persoanelor discriminate de a pretinde despăgubiri proporționale cu prejudiciul suferit și restabilirea situației anterioare discriminării.

Primele măsuri antidiscriminatorii apar însă în Codul penal și sunt, ca să spunem astfel, tradiționale. Articolul 247 prevede că „îngrădirea, de către un funcționar public, a folosinței sau a exercițiului drepturilor vreunui cetățean, ori crearea, pentru acesta, a unor situații de inferioritate pe teme de naționalitate, rasă, sex sau religie se pedepsește cu închisoare de la 6 luni la 5 ani”. Articolul 317 sancționează propaganda naționalist-șovină și ațâțarea urii de rasă sau naționale cu închisoarea de 6 luni la 5 ani.⁴ Codul penal a inclus recent și prevederile din Ordonanța de urgență nr. 31/2002 privind interzicerea organizațiilor și simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii.

Prevederi antidiscriminatorii se regăsesc și în câteva alte legi speciale. Legea nr. 148/2000 privind publicitatea interzice în mod explicit utilizarea unor afirmații discriminatorii în publicitate. Legea audiovizualului adoptată încă în 1992, însă amendată semnificativ în ultimii ani este de prim interes pentru subiectul libertății de expresie și conflictul acesteia cu principiul nondiscriminării. Sistemul egalității de șanse, care privește egalitatea între femei și bărbați, este în construcție.

Cadrul instituțional legat de combaterea discriminării (în sensul restrâns) include Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării [în continuare CNCD] și Consiliul Național al Audiovizualului – dacă facem abstracție de competențele în materie ale Parchetului. Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării este o structură executivă a administrației centrale, subordonată Guvernului (art. 1 alin. 1) dar care își exercită mandatul, în principiu, independent. CNCD propune instituirea, în condițiile legii, a unor acțiuni pentru protecția persoanelor și grupurilor vulnerabile, proiecte de acte normative în domeniul său de activitate etc. În particular, CNCD primește petiții și sesizări privind încălcarea dispozițiilor normative referitoare la principiul egalității și nediscriminării, le analizează și adoptă măsuri care includ sancționarea vinovaților.

Să revenim la încălcarea «dreptului la demnitate personală» motivată de rasă, naționalitate etc., interpretată drept discriminare și declarată contravenție de Ordonanța nr. 137/2000. În Legea nr. 48/2002 care aprobă Ordonanța nr. 137/2000, art. 19 sancționează „orice comportament manifestat în public, având caracter de propagandă naționalist-șovină, de instigare la ură rasială sau națională, ori acel comportament care

³ Gabriel Andreescu, *Națiuni și minorități*, Ed. Polirom, Iași, 2004.

⁴ În ciuda proporțiilor copleșitoare ale propagandei național-șovine și a limbajului urii după anul 1989, până în 1999 nimeni nu a fost sancționat pe baza art. 317.

are ca scop sau vizează atingerea demnității sau crearea unei atmosfere intimidante, ostile, degradante, umilitoare sau ofensatoare, îndreptat împotriva unei persoane, unui grup de persoane sau a unei comunități și legat de apartenența acestora la o anumită rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau la o categorie defavorizată, ori de convingerile, sexul și orientarea sexuală a acestuia” (art. 19).

Cea mai mare parte a comportamentelor de acest gen, care nu fac obiectul legii penale, intră în câmpul de exprimare a persoanelor; deci se bucură de libertatea de expresie. Conform principiului general, o asemenea libertate poate fi limitată într-un număr restrâns de condiții, printre care încălcarea altor drepturi ale omului. Iată de ce tema dreptului la demnitate personală pune în discuție atât de acut problema *echilibrului* dintre dreptul la libera exprimare și dreptul de a nu fi discriminat în raport cu demnitatea proprie. Chiar dacă ne restrângem la activitatea CNCJ în cei doi ani și jumătate de la înființarea sa, putem spune că între timp a apărut o problemă dramatică privind trasarea graniței juste dintre cele două drepturi.

2. Legitimarea abuzivă prin Directiva antirasistă

Un argument important în favoarea politicilor de combatere a discriminării în România este adaptarea la sistemului european. În acest sens trebuie distins între modelele valabile în țările europene, i.e., sistemele interne dezvoltate în fiecare țară pentru a trata discriminarea și «sistemul european» în materie. În sens restrâns, ultimul este sistemul de reglementări al Uniunii Europene, adică *acquis*-ul comunitar. Principala referință a acestuia este Directiva privitoare la punerea în aplicare a principiului tratamentului egal indiferent de originea etnică sau rasială (Directiva antirasistă).⁵ În art. 12 al preambulului, Directiva antirasistă enunță următoarele: „acțiunile specifice în domeniul discriminării motivate rasial sau din motive etnice trebuie să meargă dincolo de accesul la angajare (...), și să acopere domenii precum educația, protecția socială incluzând asistența socială și de sănătate (...)”. Nu apare o trimitere directă la sancționarea discursului care aduce atingere demnității. Pe de altă parte, „aprecierea faptelor din care se trage concluzia unei discriminări directe sau indirecte este o temă a sistemului de justiție național sau a altor structuri competente (...)” (art. 15 din preambul), în contextul în care cerințele Directivei sunt cerințe minime, conform statutului tradițional al legislației internaționale. Cu alte cuvinte, statul român are dreptul să adauge măsuri superioare de protecție împotriva discriminării, dar nu inferioare. Să nu uităm, în context, că exact același principiu se aplică și protecției libertății de expresie.

În ce privește discriminarea prin atingerea adusă demnității persoanei, ea nu face subiectul vreunei prevederi separate în Directivă. Totuși, la delictul de hărțuire, art. 2 alin. 3 din capitolul „Prevederi generale”, apare o definiție a hărțuirii cu acest conținut: „un comportament legat de originea rasială ori etnică, cu scopul ori cu efectul violării demnității unei persoane și prin crearea unui mediu intimidant, ostil, degra-

⁵ Aceasta este numită, pe scurt, „Directiva antirasistă”.

dant, umilitor sau ofensator. În acest context, noțiunea de hărțuire este definită în concordanță cu legislația națională și practica Statelor Membre”.

Or, ce a făcut Ordonanța nr. 137/2000 prin art. 19 a fost să preia formularea dintre ghilimele și să o pună să definească «atingerea adusă demnității». Operația, care părea probabil benignă autorilor, a lărgit însă considerabil sfera delictului. Căci, din momentul în care se vizează „orice comportament legat de originea rasială ori etnică” numai sub condiția ca acesta să aducă atingere demnității, se poate include absolut orice, atât ca formă de manifestare, cât și ca arie a manifestării. În definitiv, în termenii art. 19, o privire ostilă ori chiar refuzul de a răspunde la întrebare unui minoritar poate fi invocată ca atingere adusă demnității. Instituția menită să definească discriminarea capătă o putere uriașă în a-și impune în societate propria filosofie privind actele de discriminare ori pentru a acționa în funcție de percepții sau interese politice. Judecata Colegiului CNCD, care gestionează legea, poate să migreze între doi poli: al diluării până la minimum a sensului art. 19, respectiv al maximalizării lui.

Se pot exemplifica cele afirmate comparând atitudinea CNCD în două cazuri. Într-o declarație publicată în numărul din 18 august 2003 al ziarului *Evenimentul Zilei*, secretarul general al PSD susținea următoarele: „Am considerat că este normal ca liderii partidului să fie prezenți la o mare sărbătoare creștină, la biserici. Care este problema? Noi, în PSD, nu avem nici Martorii lui Iehova, nici adventiști de ziua a șaptea, nici alte secte, la noi există sută la sută credință în biserica ortodoxă.”

Limbajul ministrului Dan Matei Agathon așeza credința ortodoxă la baza onorabilității opțiunii PSD și constituia, dat fiind statutul formațiunii atunci, de a fi partid de guvernare, o invitație implicită la scoaterea neortodocșilor din sfera publică. Afirmările erau cu adevărat periculoase și producătoare de daune neortodocșilor. Totuși, CNCD nu s-a sesizat asupra acestui caz, iar atunci când i-au fost aduse plângeri⁶ a considerat declarația ministrului neproblematică. În schimb, Colegiul CNCD s-a autosesizat în privința articolului lui Dan Stanca din ziarul *România liberă* a cărui «vină» era să conteste legitimitatea acțiunii afirmative. Articolul scriitorului folosea un limbaj decent. Autorul era evident în necunoștință de cauză, dar asta nu avea relevanță pentru dreptul său de a pune în discuție o metodă de altfel contestată de categorii de persoane și instituții în toată lumea. CNCD nu l-a sancționat pe Dan Stanca, dar autosesizarea, în acest caz, comparată cu lipsa autosesizării în cazul lui Dan Matei Agathon arată o dublă măsură incompatibilă cu funcționarea statului de drept. În evaluarea oricărei instanțe, aplicarea principiului proporționalității între ilegalitate și sancțiune, între daune și reparație rămâne o normă fundamentală a actului de justiție. Discernământul dintre ceea ce constituie un pericol real pentru valoarea apărută și ceea ce intră în sfera normalității rămâne o necesitate. Or, declarațiile lui Dan Matei Agathon erau direct amenințătoare pentru neortodocși, constituiau un pericol imediat, puteau deveni un reper pe termen lung în viața politică sau instituțională din România. Dacă CNCD a judecat non-intervenția în cazul Agathon ca și consecință a libertății de expresie a politicianului, atunci Consiliul nu poate argu-

---

⁶ De către Centrul de Resurse Juridice.

menta zeci de sancțiuni date contrar libertății de expresie a autorilor unor declarații și scrieri.

Se poate susține că este doar o problemă de timp ca CNCD să producă o doctrină prin care art. 19 să fie circumscris mai net decât o permite semantica sa. Nu putem însă miza doar pe voința instituțională. Cu trecerea timpului se manifestă aproape inerent o tendință de interpretare a art. 19 într-un sens din ce în ce mai «fin» sau «mai larg», atât la nivelul evaluatorului public, cât și al «victimelor». Evoluția se observă și în ce privește deciziile CNCD, și în ce privește conținutul plângerilor adresate CNCD de organizațiile neguvernamentale implicate în combaterea discriminării.

Faptul că în Directiva antirasistă se avea în vedere «hărțuirea» limita esențial interpretativitatea art. 2 alin. 3. Hărțuirea este un act. În ciuda referirii la comportamente în general intimidante, ostile, degradante, umilitoare sau ofensatoare, acestea nu includ, în sensul Directivei, «orice», ci acele fapte care pot fi trecute la «hărțuire», având un sens suficient de circumscris pentru a nu le confunda cu exprimarea chiar rasistă și etnic ofensatoare – cu excepții limită, când repetarea obsesivă, o perioadă lungă de timp, a declarațiilor calomnioase pe motive identitare capătă un astfel de caracter.⁷ O eventuală chestionare a delictului de hărțuire nu poate fi contrapusă libertății de expresie. Nu are sens, pentru uzul noțiunii de «hărțuire», o afirmație de genul: dreptul de a mă exprima are prioritate față de obligația de a nu hărțui. Hărțuirea și exprimarea nu pot fi ierarhizate, ele aparțin la două categorii distincte.⁸

În concluzie, se poate spune ferm că art. 19 al Ordonanței nr. 137/2000 (respectiv, al Legii nr. 48/2002) nu se legitimează prin Directiva antirasistă europeană. În Directivă, limbajul extrem de vag de tipul „orice comportament care are ca scop sau vizează atingerea demnității sau crearea unei atmosfere intimidante, ostile, degradante, umilitoare sau ofensatoare” era circumscris prin natura actului avut în vedere: hărțuirea. Dacă această sursă de precizare, de limitare, dispăre, atunci fraza aflată între ghilimele își lărgeste considerabil sensul, dincolo de ceea ce Directiva antirasistă avea în vedere.

3. Categoriile acoperite de legislația antidiscriminatorie *versus* garanțiile constituționale

Actul legislativ românesc a multiplicat numărul categoriilor vizate. Directiva antirasistă reglementează combaterea discriminării pe motiv de origine etnică sau rasială, în timp Ordonanța nr. 137/2000 face trimitere la: rasă, naționalitate, etnie, limbă, religie, categorie socială, convingeri, sex sau orientare sexuală, apartenență la o categorie defavorizată sau orice alt criteriu”. Legea nr. 48/2002 a completat Ordonanța nr. 137/2000 definind categoria defavorizată prin: „aceia categorie de persoane care fie se află pe o poziție de inegalitate în raport cu majoritatea cetățenilor din cauza originii lor sociale ori a unui handicap, fie se confruntă cu un comportament de respingere și marginalizare generat de cauze specifice, cum ar fi o boală cronică

⁷ Cum s-a întâmplat în cazul revistelor *Europa*, *România Mare* ș.a.

⁸ Cu excepția cazurilor amintite mai sus.

necontagioasă ori infectarea HIV, statutul de refugiat sau azilant” (art. 4). Legea românească a optat, deci, pentru lărgirea considerabilă a categoriilor protejate împotriva discriminării.

O astfel de opțiune este generoasă, dând expresie unei voințe ferme de combatere a uneia dintre racilele grave ale societății românești. Numai că strictetea garanțiilor și drepturilor asigurate de o lege se află într-un raport invers cu numărul categoriilor acoperite de respectivul act normativ. Un exemplu notoriu al acestei logici este sistemul măsurilor de protecție a minorităților naționale. Atunci când legea acordă măsuri speciale înalte precum reprezentarea parlamentară ori obținerea de resurse de la bugetul public, categoria minorităților naționale trebuie circumscrisă la categoria minorităților istorice – ceea ce nu e cazul atunci când o lege introduce doar măsuri antidiscriminatorii.⁹

Un exemplu problematic ar fi includerea, prin Legea nr. 48/2002, a refugiaților și azilanților, considerați – cum este și cazul – o categorie vulnerabilă. Cu alte cuvinte, azilanții și străinii se bucură în România de aceleași garanții împotriva discriminării ca în cazul minorităților, a persoanelor de orientare homosexuală ș.a.m.d. Numai că între străini, azilanți și celelalte categorii există o diferență fundamentală: unii sunt cetățeni ai României, ceilalți nu. Între drepturile cetățenilor și străinilor există o diferență netă, ducând la „deosebiri, excluderi, restricții sau preferințe” care au „ca efect restrângerea sau înlăturarea recunoașterii, folosinței sau exercitării, în condiții de egalitate, (...) a drepturilor recunoscute de lege”. Discriminarea structurală, cea introdusă chiar prin lege, nu este acceptabilă în sensul Ordonanței nr. 137/2000.

Dar nu numai străinii, ci și membrii grupurilor etnoculturale care nu sunt minorități istorice ar putea folosi litera și, de ce nu, spiritul Ordonanței nr. 137/2000 pentru a se plânde de „deosebirile și preferințele” de care se bucură ultimele. Respectiv, de „restricțiile și excluderile” la care sunt supuși atunci când cer reprezentarea parlamentară din oficiu ori asistență financiară de la buget. De asemenea, Ordonanța nr. 137/2000 pune în discuție întregul sistem de diferențiere între grupurile religioase din România.¹⁰ La noi, ca și în multe alte țări, unele grupări religioase sunt „culte recunoscute” și privilegiate în raport cu altele. Termenul «privilegiu» are în context sensul de „preferință religioasă din partea statului”, adică acordarea de către stat, pentru membrii anumitor comunități religioase și pentru comunitățile ca atare, de „beneficii, privilegii și exceptări care nu sunt acordate altora”¹¹. Or, tocmai împotriva preferințelor, privilegiilor și exceptărilor se ridică Ordonanța nr. 137/2000! Cum a fost notat anterior, faptul că preferința se introduce «prin lege» nu reprezintă un contraargument.

⁹ Gabriel Andreescu, *Avizul privind România al Comitetului consultativ al Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale*, în *Revista Română de Drepturile Omului*, nr. 24, 2003, pp. 41-52.

¹⁰ Gabriel Andreescu, *Ocuparea spațiului secular. Libertatea de conștiință versus limitele libertății de religie instituționale*, în *Revista Română de Drepturile Omului*, nr. 29, 2005.

¹¹ Tad Stahnke, *Equality and Religious Preferences: Theoretical, International and Religious Perspectives*, in Peter G. Danchin and Elisabeth A. Cole (eds.), *Protecting the Human Rights of Religious Minorities in Eastern Europe*, Columbia University Press, New York, 2002, p. 87.

Privilegiile de care se bucură cetățenii în raport cu străinii, minoritățile naționale și cultele recunoscute în raport cu alte grupuri identitare sunt stabilite și garantate constituțional. Pur și simplu, Ordonanța nr. 137/2000 nu a codificat corespunzător sistemul de combatere a discriminării. Între prevederile ei și Constituția României există mai multe contradicții. Avatarurile legii românești explică de ce Uniunea Europeană nu a mers pe o normă antidiscriminatorie universală. Căci orice extindere a categoriilor care se bucură de protecția împotriva discriminării cere luarea în considerare a cadrului constituțional specific fiecărei țări în parte. Există și o explicație profund negativă de ce la noi s-a păstrat netulburată o asemenea contradicție vreme de cinci ani: România nu este un autentic stat de drept. Aceasta a permis ca norme juridice contradictorii să stea alături, fără ca situația să scandalizeze pe nimeni.

Ordonanța nr. 137/2000, și mai ales aplicarea ei, par să fi făcut abstracție de ce spune legea fundamentală în materia libertății de expresie, așa cum a făcut abstracție și de statutul minorităților etnice sau a cultelor recunoscute. Majoritatea deciziilor CNCD enunță simplu că declarația cutare sau articolul cutare reprezintă un comportament insultător etc., aduce atingere demnității persoanei și, conform art. 19, atrage după sine sancțiunea. Dar orice act de sancțiune constituie în acest caz o limitare a unui drept fundamental și ca urmare trebuie să se plieze pe limitările acceptate de Constituție. Astfel, amenziile date publicațiilor trebuie să aibă un asemenea quantum încât să nu ducă la suprimarea implicită a lor, interzisă de art. 30 alin. 4 al legii fundamentale. Interpretarea Ordonanței nr. 31/2000 nu poate fi mai restrictivă decât litera și spiritul art. 30 alin. 7.¹² Atunci când Adunarea constituantă a dorit să prevadă limitarea libertății cuvântului a făcut-o explicit, interzicând îndemnul la ură națională, rasială sau religioasă și incitarea la discriminare. Îndemnul și incitarea nu pot fi echivalente cu opiniile, chiar insultătoare. Paradoxul este că practica CNCD nu a abuzat de celelalte vicii de neconstituționalitate ale Ordonanței nr. 137/2000, referitoare la drepturile străinilor, minorităților naționale ori religioase, dar a făcut-o din plin cu privire la libertatea de exprimare.

4. Pozițiile unor organizații neguvernamentale privind tema discriminării

Care este poziția organizațiilor neguvernamentale active în domeniul drepturilor omului față de relația dintre libertatea de exprimare și libertatea de expresie? Trebuie subliniată complexitatea unei astfel de evaluări. Multe organizații neguvernamentale reprezentative, precum LADO, nu par să fi venit cu argumente într-un sens sau în celălalt. O organizație cu neașteptată prezență în media, precum Organizația pentru Apărarea Drepturilor Omului condusă de Florentin Scalețchi, a luat atitudini deseori contradictorii. Organizațiile minorităților naționale prezente în Consiliul Minorităților Naționale nu par să aibă în această privință o poziție comună. Reprezentantul

---

¹² Cu observația că și Constituția României introduce restricții noi și abuzive față de legislația internațională, precum defăimarea țării sau națiunii, incitarea la ura de clasă sau la separatism teritorial.

Uniunii Ucrainenilor din România, deputatul Ștefan Tcaciuc, este un susținător al lui Corneliu Vadim Tudor. Deși unii membri ai Federației Comunităților Evreiești din România sunt critici ai discursului cu nuanțe antisemite, alți membri, inclusiv fostul lider Nicolae Cajal, au folosit interpretări mult mai conciliante. Iată de ce referințele de mai jos rămân simple exemplificări ale unor poziții astăzi încă eterogene.

Se poate însă stabili existența astăzi a unui grup important de organizații care pun accentul pe combaterea discriminării chiar cu afectarea altor drepturi și libertăți fundamentale. În documentul adoptat de către organizațiile de romi cu ocazia unei reuniuni desfășurată la Brașov s-au cerut următoarele:

„1. Sancționarea de către CNCD a menționării în mass-media a apartenenței etnice a romilor în relatarea unor fapte cu caracter antisocial;

2. Sancționarea de către CNCD a oricăror forme de promovare privind superioritatea rasială sau etnică, a urii rasiale și a incitării la discriminare în mass-media.”

În termenii de mai sus, o persoană nu are dreptul să publice, sub pericolul sancțiunii, un text în care să susțină: „Cel care a mângălit statuia era unghur” ori „11% dintre delicvenți sunt romi”.

Foarte activă în promovarea drepturilor minorității rome, ca și în lupta împotriva discriminării este Romani CRISS. Majoritatea plângerilor adresate CNCD în cazul discriminării căreia îi cad victime romii provin de la această organizație cu activitate exemplară. În mod limpede, combaterea discursului care aduce atingere demnității romilor are prioritate, în perspectiva Romani CRISS, față de libertatea de expresie. Pe de altă parte, organizația se distinge prin atenția și documentarea asigurată celorlalte acte de discriminare: la angajare, la accesul în locurile publice, la beneficiul asistenței sociale și de sănătate etc.

ACCEPT a adresat mai multe plângeri privind discursurile care ating demnitatea pe motivul preferinței sexuale, dar s-a solidarizat cu alte organizații în cazul victimizării unor categorii distincte. Centrul de Resurse Juridice a acoperit, în sesizările sale, texte considerate a fi sub puterea art. 19 vizând discriminarea pe bază de religie, orientare sexuală, origine etnică sau națională. O monitorizare largă și sistematică a presei pentru identificarea scrierilor umilitoare sau ofensatoare o face Liga Pro Europa. Lista poate continua.

Ca exemplu de organizație neguvernamentală care a luat explicit poziție în favoarea apărării libertății de expresie în raport cu discursul umilitor sau ofensator nu pot da decât APADOR-CH. Cazul APADOR-CH este cu atât mai important cu cât ar fi de avut în vedere activitatea veche și constantă a acestei organizații pentru promovarea drepturilor minorităților, în particular, pentru adoptarea unei legislații de combatere a discriminării.

Astfel, Comitetul Helsinki a fost singura organizație care a protestat împotriva suspendării postului OTV, urmare a deciziei CNA după un interviu cu Corneliu Vadim Tudor. Aceeași poziție a luat recent APADOR-CH în cazul Mircea Mihăieș, sancționat de CNCD cu suma de 40 de milioane de lei. Mai puțin cunoscute sunt analizele făcute de APADOR-CH pe marginea unor texte pentru care s-a cerut sancționarea conform art. 19, adresate CNCD. Toate au subliniat prioritatea libertății de expresie în interpretarea dată Ordonanței nr. 137/2000. Faptul că poziția APADOR-CH pleacă de la evaluarea importanței libertății cuvântului, și nu de la o descon-

siderare a importanței combaterii discriminării se vede și din refuzul organizației de a semna cererea de sancționare a OTV în «scandalul Pleșiță». Este vorba despre interviul dat postului de televiziune de fostul torționar securist, Nicolae Pleșiță, în care acesta le jignește pe fostele sale victime.

«Unicul APADOR-CH» nu înseamnă nici absența oricăror opinii asemănătoare în alte organizații, nici desconsiderarea acestui subiect de către ele. Multe grupuri vizate de legislația de combatere a discriminării, și în primul rând asociațiile de ziarști, sau au găsit contextual să se exprime, sau nu au sesizat importanța temei, sau nu au discernământul unui discurs specializat.

5. Poziții culturale românești cu privire la libertatea de expresie și la combaterea discriminării

Dificultatea de a face o tipologie asupra poziției organizațiilor neguvernamentale în raport cu tema „libertatea de expresie *versus* combaterea discriminării” o regăsim la nivel cultural. Subiectul a fost într-o anumită măsură implicat în dezbaterile intelectuale cu privire la atitudinea politică corectă. În mediile culturale există un curent important, chiar un *mainstream* al condamnării corectitudinii politice. Poziții violente antiminoritare și critica oricărei idei de limitare a discursului au apărut în reviste și ziare precum *România literară*, *Orizont* și, mai nou, *Ideii în dialog*, suplimentele literar-culturale ale unor cotidiene: *Adevărul*, *România liberă*, *Ziua*. Nivelul discursului acestui tip de atitudine se vede când victimele pe motive identitare sunt tratate ca „*scelerați, estropiați, autovictimizanți*”.¹³ O politică contrară, de susținere a atitudinii politice corecte și a respectului față de diversitate a reprezentat o opțiune programatică pentru revista *Observator cultural*. O poziție asemănătoare, între revistele Uniunii Scriitorilor, a avut publicația *Timpul*, editată la Iași.

Dar afirmarea unei atitudini publice în termenii „libertatea de expresie *versus* combaterea discriminării” s-a făcut în mediile culturale doar recent, o dată cu sancționarea de către CNCD a lui Mircea Mihăieș, cu 40 de milioane de lei,¹⁴ pentru publicarea pamfletului „*Matusalem votează*”.¹⁵ Revista *Dilema veche* a deschis o dezbateră asupra cazului, sub titlul „*Amendări și amenzi*”, la care au răspuns Mihaela Miroiu, H.-R. Patapievic, Aurora Liiceanu, Adrian Mihalache și, indirect, Radu Cosașu, Magdalena Boiangiu, Iaromira Popovici, Gabriel Marian și Adina Popescu.

¹³ Nicolae Bobică, *Guvernatorii cei proști*, în *Orizont*, 21 ianuarie 2002.

¹⁴ 19 pensionari au trimis CNCD o plângere privind „atingerea adusă demnității” lor, în conformitate cu art. 19 al Ordonanței nr. 137/2000 privind combaterea discriminării. În urma contestației lui Mircea Mihăieș, CNCD a redus amenda la 5 milioane. Ulterior, scriitorul a înaintat o contestație în justiție.

¹⁵ În *Cotidianul* din 14 decembrie 2004, scriitorul Mircea Mihăieș a publicat un pamflet în care există pasaje de genul: „Ei sunt generația salvată de la înec de Ion Iliescu în 1990, când au fost trecuți masiv la pensie. Deși încă în puterea vârstei, s-au retras rânjind pe canapele, frecând până la demențializare remote-ul televizorului și bârfind până la strepezirea dinților pe banca din fața blocului”.

În articolul „Cazul Mihăieș, libertatea de exprimare și combaterea discriminării”¹⁶ din *Observator cultural* autorul sintetiza dezbaterile în felul următor: „O primă caracteristică a grupajului din *Dilema veche* se vedește ocolirea sistematică a problemei de fond de către majoritatea covârșitoare a celor invitați să se exprime. (...) O altă trăsătură comună textelor avute în vedere, oarecum legată de cea comentată anterior, o constituie personalizarea perspectivei în detrimentul efortului de obiectivizare. Atunci când contributorii nu istorisesc anecdote la persoana întâi despre acuzații de hărțuire sexuală (...) ei rămân blocați în universul experiențelor proprii. Transferul de energie de la istoria trăită la judecata de ansamblu nu se mai produce. (...) În al treilea rând, simpla asociere a libertății de exprimare cu discriminarea pare să orienteze automat interesul comentatorilor spre Statele Unite. Motivul nu e greu de ghicit – ideea că America ar fi cumva reprezentativă prin violarea primeia în scopul combaterii celei din urmă a ajuns un loc comun în mentalul românesc, pe care nimeni nu pare să se mai ostenească astăzi să îl conteste.”

Esențială pentru viitorul temei rămâne publicarea, de către revista *Observator cultural*, a protestului „*Solidaritate cu Mircea Mihăieș*”, unde se poate citi: „Decizia Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării (...) este de natură să producă – așa cum s-a văzut din nenumărate intervenții în presa scrisă și televiziune – o justificată neliniște în lumea publicisticii din România. Prin ambiguitatea hotărârii de Guvern care reglementează activitatea acestei instituții, dreptul la libera exprimare a opiniilor în presă este nu doar fundamental îngrădit, ci și amenințat. Motiv pentru care protestăm energic împotriva acestei decizii a CNCD și cerem anularea ei imediată. Sancțiunea aplicată de CNCD se instituie într-un veritabil act de cenzură a opiniei *politice* a unui scriitor binecunoscut pentru militantismul său democratic.”¹⁷ Protestul a fost semnat de publiciști, scriitori și editori binecunoscuți, dintre care nu lipsesc Liviu Antonesei, Ștefan Borbély, Radu Călin Cristea, Silviu Lupescu, Eugen Negrici, Alex Leo Șerban, Vladimir Tismăneanu, Daniel Vighi ori Smaranda Vultur. Prin apariția acestei luări de poziție, în care activitatea CNCD, caracterul legislației antidiscriminatorii,¹⁸ dreptul la libertatea de exprimare a opiniilor și cenzura în presă apar ca subiecte explicite, lumea culturală și-a exprimat preocuparea asupra situației unui drept de care ea depinde esențial.

II. Jurisprudența CNCD privind atingerea adusă demnității persoanei

6. Eterogenitatea cazurilor și deciziilor

Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării are de rezolvat cazurile în care au loc discriminări în materia angajării și profesiei, accesului la educație, libertății de circulație, dreptului de alegere a domiciliului și accesului în locurile pu-

¹⁶ Liviu Andreescu, *Cazul Mihăieș, libertatea de exprimare și combaterea discriminării*, *Observator cultural* nr. 262, 31 martie – 6 aprilie 2005.

¹⁷ *Solidaritate cu Mircea Mihăieș*, *Observator cultural* nr. 260, 17–23 martie 2005.

¹⁸ Faptul că apar confuzii – între ordonanță și hotărârea de Guvern – sau sublinieri interesante – precum a atributului «politice» – nu poate relativiza poziția semnatarilor.

blice. Subiectul libertății de expresie implică doar secțiunea a cincina a legii, privitoare la dreptul la demnitatea personală, iar competența nu se reduce la primirea de sesizări și sancțiuni, ci la un mare număr de alte măsuri, incluzând elaborarea și instituirea politicilor afirmative care au ca scop prevenirea faptelor de discriminare, derularea programelor și campaniilor naționale în materie, colaborarea cu organizații neguvernamentale, propunerea de instituire a unor măsuri speciale în favoarea persoanelor și categoriilor defavorizate ș.a.

Pentru a da un ordin de mărime, ar fi de notat că în anul 2004 CNCD a analizat 353 de petiții și a soluționat 217 dintre ele. Distribuția lor după criteriul de discriminare a fost următoarea: una pe bază de rasă, 21 pe bază de naționalitate, 45 de etnie, una de limbă, 9 de religie, 45 din partea pensionarilor, 13 de la proprietari, 3 de la refugiați, 2 de la apatrizi, 23 aveau motiv de convingere, 13 de gen, 6 de orientare sexuală, 14 de vârstă, 18 de dizabilitate, 6 de boală cronică necontagioasă, 15 infecțioasă cu HIV, 10 apartenența la o categorie defavorizată.

O parte, chiar importantă, din aceste cazuri a avut ca subiect sesizări ori autosezizări privitoare la atingerea adusă demnității. Voi exemplifica prin câteva cazuri.

Despre trei din ele am amintit deja: declarația lui Dan Matei Agathon, articolele lui Dan Stanca și ale lui Mircea Mihăieș. O altă referință ar fi articolul Liei Epure, „Rromania”, apărut în cotidianul regional *Ziua de Vest* la 16 noiembrie 2002. Este primul care a primit o sancțiune din partea CNCD. Tonul și litera articolului sunt violente, însă, în esență, rămâne un articol de opinie. Ziarista îi consideră pe romi că se fac vinovați de imaginea negativă pe care o are țara în Occident, invocând, printre altele, declarațiile făcute ei de un «înalt funcționar european». Iată tipul de considerații: „(...) nu noi, românii preocupați de activități zilnice, normale, cu ancorare în munca intensă, cu educație serioasă, suntem cei care producem perturbații în spațiul Schengen, ci rromii din România (...). Rromii din România sunt cei care cerșesc, fură, agresează în diverse moduri echilibrul civilizației europene”.¹⁹ Sau: „Dacă vom continua să acceptăm identificarea cu anormalul, vom deveni într-un final: Rromânia”.²⁰ La sesizarea Romani CRISS, Colegiul CNCD a considerat articolul doamnei Epure o discriminare și a hotărât sancționarea ziaristei cu 2 milioane de lei. Lia Epure a făcut contestație, cazul ajungând în fața Curții de Apel Timișoara. La 16 decembrie 2003, aceasta a anulat sancțiunea CNCD, folosind printre altele, următorul argument: „(...) publicarea [articolului, n.n. - G.A.] nu a avut drept scop restrângerea exercițiului drepturilor cetățenilor români de etnie romă. Deși este folosită expresia «romii din România», este evident că se referă strict la persoanele care au comis infracțiuni pe timpul șederii lor în străinătate. Nu este lipsit de semnificație că reclamanta a publicat în aceeași perioadă un articol dedicat romilor, „*Terez balftalo*”, din care rezultă fără echivoc acest lucru”.²¹ CNCD a înaintat recurs. Recent, Curtea Supremă de Justiție a luat o hotărâre definitivă și irevocabilă în favoarea Liei Epure. Această po-

¹⁹ Dezideriu Ghergheli, Mădălin Morteau, *Implementarea legislației antidiscriminare în România. Combaterea discriminării etnice prin proceduri judiciare*, Romani CRISS, FSD, 2004, p. 221.

²⁰ *Idem*, p. 224.

²¹ *Idem*, p. 227.

ziție a justiției române în materia raportului dintre libertatea de expresie și combaterea discriminării nu a fost încă revelată și evaluată în implicațiile ei.

În urma unor proteste publice, la data de 27 august 2003, Colegiul CNCD a luat în discuție declarațiile pe care domnul Mihai Constantinescu, consilier prezidențial, le făcuse cu o zi înainte la dezbaterile din plenul Senatului. Domnul Constantinescu și-a exprimat opoziția față de un proiect destinat persoanelor cu handicap, prin susțineri de genul: „Dacă dumneavoastră credeți că un orb poate să fie egal cu un vorbitor, dacă credeți că un șchiop poate să fie egal cu (...) dacă ar fi așa, ei nu ar mai trebui să aibă protecție socială”. Iată opinia CNCD: „Chiar dacă metodele de argumentare nu au fost adecvate și necesare, declarațiile dlui. Constantinescu nu au avut ca scop incitarea la discriminare”.

Iată și petiția nr. 641 din 21 ianuarie 2003 care a privit declarațiile prefectului de Iași, Corneliu Rusu Banu: „Nu poți să-i dai, pur și simplu, pe țigani afară, pentru că vin și mai mulți înapoi. De aceea cred că vom permite accesul doar grupurilor de maximum cinci persoane”. Ea a fost analizată la data de 25 februarie 2003 și a fost considerată discriminare, dar s-a clasat dosarul întrucât a intervenit prescripția. Poziția Romani CRISS în acest caz: „Considerăm că în această speță sancțiunea contravențională nu a fost aplicată din culpa CNCD datorită neinvestigării eficiente în termen a petiției”.²²

7. Conținutul mesajelor, mărimea sancțiunii, argumentele CNCD

CNCD a sancționat cu amendă de 2 milioane de lei pe Mircea Panaiot – nu și ziarul –, autorul articolului profund insultător din cotidianul *24 Ore mureșene* (29 mai 2003), intitulat: „*D-ale animalelor: Cioroi vechi și noi*” și care începe cu astfel de cuvinte: „Cu siguranță că nu există vreun animal, indiferent de vârstă sau sex, care să nu fi avut parte de un incident oricât de mărunț cu ciorile: de la tupeul cu care te sfidează atunci când ți se vâra în față la vreo coadă, la croncănelile injurioase cu care te apostrofează și până la agresiunea afișată în nasul organelor de ordine, nimic nu mai surprinde astăzi pe restul dobitoacelor”. Colegiul CNSAS a invocat Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice [în continuare, PIDCP], care stabilește că exercițiul libertății de exprimare poate fi supus anumitor restricții, printre care „respectul drepturilor și reputației altora”. Numai că sintagma «reputației altora» se referă, în contextul PIDCP, la reputația persoanelor individuale, nu la grupuri.

Un articol la fel de jignitor, care nu se ascundea nici măcar sub masca fabulei, a publicat Marius Tucă în *Jurnalul Național* din 19 februarie 2004. Sub titlul „*Țigani și audiența*”, ziaristul pune în serie calificative de tipul: „specimene care n-au nici o legătură cu arta (...) n-au nici o legătură nici măcar cu săpunul și apa”; „tuciurii”, „behăiturile țiganilor”; „e strigător la cer și mă întreb ce a făcut poporul român, cu ce a greșit atât de mult să merite un astfel de tratament din partea celor care încearcă să le bage pe gât toți țiganii analfabeți deveniți, culmea, și foarte bogați peste noapte”; țiganii „Fracturau limba română, umplând-o de sânge, batjocorind-o cu plăcere sadică și poate, inconștientă”.

²² *Idem*, p. 184.

Prin hotărârea din 17 martie 2004, Colegiul CNSAS a stabilit „sanționarea contravenientului cu avertisment contravențional”. Nimic însă din conținutul și stilul articolului scris de Marius Tucă nu îl face pe acesta mai puțin ofensator, mai puțin umilitor decât cel scris de ziaristul mureșean. Din contră, ar fi de observat că *Jurnalul Național* este un cotidian cu audiență națională, iar ziaristul se bucură de un mare impact public. Al doilea text este, drept urmare, mai periculos decât primul. Comparația este menită să arate că jurisprudența CNCD nu a luat în considerare criteriul proporționalității.

Și alte cazuri sugerează o atitudine de tipul: cu cât prestața ziarului sau ziaristului este mai mare, cu atât sancțiunea este mai coborâtă. Petiția nr. 2564 din 28 iulie 2003 care a vizat un alt articol din *Jurnalul Național*, intitulat „Mânca-ți-aș imaginea României” este un bun exemplu. Expresiile folosite, de genul: „Dacă reprezentanții romilor n-au timp și nici chef să colinde prin Europa după frații lor, atunci poate că niște echipaje bine pregătite să-i umfle din somn și să ni-i aducă mai repede acasă că ni s-a făcut un dor nebun de ei” au aceeași substanță cu articolele apărute în ziare din provincie, pentru care s-au dat amenzi. CNCD nu a considerat însă textul „Mânca-ți-aș imaginea României” a fi folosit un limbaj discriminatoriu. Ideea că sancțiunile au fost dirijate împotriva subiecților cu cea mai slabă capacitate de autoprotecție reiese frapant din toată jurisprudența CNCD.

Un alt paradox este faptul că tocmai sursele principale ale limbajului urii nu au fost evaluate ca atare și sancționate de către CNCD, până recent. În particular, este de notat limbajul revistei *România Mare*, sursa cea mai gravă a limbajului urii din țară. Înainte de adoptarea Ordonanței de urgență nr. 137/2000 ea ar fi intrat sub sancțiunile prevăzute de Codul penal în art. 147 și 237. *România Mare* a folosit discursuri cu conținut rasist și xenofob și după crearea CNCD. Să luăm însă un exemplar absolut oarecare din revista *România Mare*, spre exemplu cel din 22 aprilie 2005. Aici apare, printre altele, un grupaj în care se exhibă titlul: „Cardinalii de la Vatican pot să aleagă orice papă – numai ungur să nu fie!”, motto-ul „Pe unguri îi unește ura față de români, pe români îi unește dragostea față de țară” și referiri cu caracter falsificator la „acțiunile antiromânești ale Organizației UDMR privind separarea Transilvaniei de România”. Or, asemenea grupaje au un caracter evident insultător, incitator, amenințător. Cum poate explica o instituție a statului care se ocupă cu combaterea discriminării că manifestările amintite sunt acceptabile – de vreme ce nu au fost calificate drept discriminatorii –, iar altele, care sunt atitudini ale unor marginali ai presei, trebuie pedepsite? În cazul *României Mari* nu se poate invoca nici măcar necunoașterea unor astfel de scrieri. Căci, dacă CNCD are în vedere să combată propaganda naționalist-șovină și manifestările insultătoare din presă, atunci obligația sa elementară ar fi să pună pe lista de monitorizare revista care a contribuit substanțial la extinderea extremismului de dreapta în România.²³

Această trecere pe scurt în revistă a jurisprudenței CNCD permite câteva concluzii:

---

²³ A se vedea, de exemplu, capitoul *Principalele forțe extremiste: de la Vatra Românească la PUNR și PRM*, în Gabriel Andreescu, *Extremismul de dreapta în România*, CRDE, Cluj, 2003.

a) CNCD a folosit în general cuantumul asemănătoare pentru sancțiunile sale, fie că au fost exprimări de tipul opiniilor într-o formulare jignitoare, fie că au reprezentat calomnii cu caracter incitator. Alteori, amenda a luat proporții inexplicabile, ca în cazul scriitorului Mircea Mihăieș, deși nici caracterul insultător al limbajului, nici pericolozitatea ori alte criterii utilizabile nu ar fi motivat o asemenea decizie.

b) Sancțiunile au un înalt grad de arbitraritate: pentru texte comparabile, CNCD a dat uneori sancțiuni, alteori nu a dat.

c) Există o discrepanță preocupantă între pericolozitatea mesajelor cu caracter antiminoritar, rasist ori xenofob promovate la de mass-media și instituții și cazurile luate în considerare de către CNCD.²⁴

În legătură cu atenția acordată exprimărilor din presă, doctrina arată de ce toate argumentele în favoarea libertății presei sunt aplicabile în cazul libertății cuvântului, dar nu și invers. Faptul că accesul în media este «un bun foarte rar» obligă, după opinia unor autori consacrați, la o tratare diferită a celor două libertăți. Judith Lichtenberg aducea ca argument următoarele: „(1) (...) mijloacele de presă actuale aparțin unor corporații mari ale căror interese sunt reflectate în ceea ce acestea acoperă (...); mijloacele media sunt motivate economic să câștige cea mai largă audiență posibilă (...) ceea ce devine prea controversabil, prea solicitant, prea perturbator; (3) media este prea ușor manipulabilă de către oficialii guvernamentali (și alții), pentru care presa reprezintă o voce directă a informațiilor și declarațiilor oficiale; (4) caracteristicile media circumscriu ori influențează prin ele însele domeniul prezentat; spre exemplu, televiziunile conduc la o anumită tratare a evenimentelor care distorsionează semnificația sau importanța acestora”.²⁵

III. Libertatea de exprimare *versus* combaterea discriminării

8. Contextul actual al presiunilor împotriva libertății de expresie în România: activitatea Consiliului Național al Audiovizualului

Regimul protecției libertății de exprimare în raport cu combaterea discriminării trebuie adecvat contextului mai general în care se exercită libertatea cuvântului: protecția împotriva calomniilor și hărțuirea ziariștilor prin invocarea abuzivă a acestui delict, presiunea pe care puterea politică și economică o exercită asupra presei, siguranța ziaristului și respectul cetățeanului. Faptul că România, țară care urmează să devină parte a Uniunii Europene în anul 2007, se află în topul privitor la libertatea de expresie pe locul 71 (Raportul Freedom House), alături de țări africane, arată nevoia unei abordări cuprinzătoare a problemei libertății.

²⁴ În perioada ultimilor doi ani și jumătate au avut loc schimbări la nivelul personalului și al conducerii CNCD. Sunt multe argumente pentru a susține buna-credință și dorința unui lucru bine făcut în cazul actualei echipe a Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării. Faptul nu poate diminua gravitatea situației pe care a produs-o jurisprudența creată de Colegiu până în luna aprilie 2005.

²⁵ Judith Lichtenberg, *Foundations and Limits of Freedom of the Press*, în *Philosophy of Public Affairs*, Vol. 16, Issue 4, Autumn 1987, p. 330.

Voi face o referință la activitatea Consiliului Național al Audiovizualului [în continuare, CNA]. Într-adevăr, nici una dintre celelalte instituții nu are competențe atât de apropiate de CNCD în ceea ce privește limitarea libertății de exprimare. CNA are și o amplă jurisprudență cu privire la declarațiile ostile, degradante, umilitoare sau ofensatoare făcute la posturile de radio și televiziune. Exemplificatoare pentru tema noastră este atitudinea CNA în timpul campaniei de la ultimele alegeri generale. Aceasta, întrucât rostul unei campanii electorale este să ofere candidaților posibilitatea de a convinge opinia publică asupra calității lor și, respectiv, asupra motivelor pentru care adversarii politici trebuie respinși. Într-o campanie, dezbaterile publice ar trebui să fie cât mai puțin restricționate. Este perioada în care oamenii politici răspund pentru cele bune și pentru cele rele. Standardul unei campanii electorale ar fi deci maximul de libertate a cuvântului.

Toamna anului 2004 a arătat, din contră, cât de sistematică poate deveni normarea discursului public în societatea românească; cât de departe poate merge o instituție în controlarea limbajului diferitelor persoane sau formațiuni.

Normele campaniei electorale au fost stabilite prin Legea nr. 67/2004 privitoare la alegerea autorităților administrației publice locale. Una din restricțiile impuse candidaților a fost să nu combine „culori, semne grafice sau sunete care să evoce simbolurile naționale ale României sau ale altui stat”. Aceasta, deși invocarea simbolurilor naționale poate constitui mesajul esențial al unui partid.

Legea a prevăzut că „În cazul în care, în emisiunile informative, se prezintă fapte sau evenimente speciale de interes public, pe lângă punctul de vedere al autorităților trebuie prezentat și un punct de vedere opus”. Cu alte cuvinte, dacă autoritățile ar fi susținut că integrarea în NATO reprezentase o prioritate a României, atunci ar fi trebuit adus cineva pe post pentru a afirma contrariul. Dacă Guvernul României ar fi condamnat în timpul campaniei electorale lucrările la canalul Bîstroe, ar fi fost necesar să fie prezentă și opinia contrară. Prevederea menționată era atât de absurdă încât a rămas fără consecințe.

Alte două subpuncte ale legii au impus candidaților ca, în cadrul emisiunilor electorale: a) să nu pună în pericol ordinea constituțională, ordinea publică și siguranța persoanelor; b) să nu facă afirmații care pot aduce atingere demnității umane sau moralei publice; c) să probeze eventualele acuzații cu incidență penală sau morală aduse unui alt candidat.

Conform declarațiilor unor participanți și susținerilor unor redactori, prevederea a fost interpretată ca excluzând alegații de genul: guvernarea s-a dovedit incompetentă, coruptă, distructivă, fatală democrației. Referirea la corupția Cabinetului Năstase ori alegațiile privind distrugerea flotei de către Traian Băsescu sunt cele mai firești în cadrul unei campanii electorale. Implicit, sunt parte a dreptului de a alege și de a fi ales. Astfel de enunțuri încalcă însă punctele b) și c) de mai sus. Realizatorii emisiunilor au tot repetat în timp ce moderau discuțiile între candidați: „Nu aveți probe, nu mai spuneți asta!”, invocând constrângerile legale. Deși candidații nu au urmat orbește invitația să fie disciplinați, totuși, în mod evident, Legea nr. 67/2004 a afectat serios caracterul liber al dezbaterilor.

Excesele legii electorale au fost întărite prin politica altor instituții și a mass-media. Biroul Electoral Central a hotărât ca în timpul campaniei candidații să nu publice pe

site-urile lor de Internet „materiale care conțin acuzații cu caracter calomnios la adresa celorlalți candidați”. Ce pot fi „acuzațiile cu caracter calomnios” în absența interpretării date de o instanță care judecă o plângere de calomnie?

Consiliul Național al Audiovizualului a sancționat numeroase televiziuni. În interpretarea pe care a dat-o Legii nr. 67/2004, oricum restrictivă, CNA a adăugat alte excese. În particular, prevederile firești privind combaterea incitării la ură și la discriminare pe bază etnică, rasială, orientare sexuală au fost folosite fără nuanțe. Consiliul Național al Audiovizualului a amendat radiodifuzorul S.C. OCRAM TELEVIȚIUNE S.R.L. pentru următoarele declarații ale candidatului Gigi Becali: minoritatea homosexualilor reprezintă „un atac la siguranța morală a acestui popor”; „înseamnă că trebuie să ne ferim, să vedem că doi dintre ei sunt homosexuali”; „să legalizăm păcatul în România?”, pentru că după mine acest păcat (homosexualitatea) este al doilea păcat după moarte”. Un alt argument invocat de CNA a fost propunerea sanctificării liderului Mișcării Legionare, Corneliu Zelea Codreanu.

Radiodifuzorul S.C. SOTI CABLE NEPTUN S.R.L. a fost sancționat întrucât moderatorul Valentin Popescu a declarat că „el i-ar pune la zid pe homosexuali și lesbiene”, iar invitatul Corneliu Vadim Tudor a formulat „o serie de acuzații cu incidență penală la adresa mai multor oameni politici”. Este interesant că CNA și-a exprimat totuși părerea că domnul Valentin Popescu „are dreptul să-și exprime opinia, putând fi de acord sau nu cu homosexualitatea, cu legalizarea căsătoriilor între homosexuali”. Or, respingerea dreptului la legalizare a homosexualității reprezintă, în sens strict, o discriminare, iar susținerea domnului Popescu reprezenta o incitare la discriminare.

Acolo unde nu a ajuns nici legea, nici BEC, nici Conducerea CNA, au ajuns responsabilii și moderatorii de programe. În timpul campaniei, la emisiunile unor canale de televiziune – inclusiv TVR1 – nu puteau participa membrii formațiunilor politice, chiar dacă nu erau implicați în nici un fel în procesul electoral. După ce acceptau propunerea de a fi prezenți în studio, invitații erau întrebați dacă sunt sau nu membri de partid; desigur, pentru a se reveni asupra ofertei în cazul unui răspuns pozitiv. Or, identitatea politică este o chestiune privată despre care realizatorii nu ar fi avut de ce să întrebe. Reglementarea campaniei electorale nu poate face *tabula rasa* din celelalte drepturi și libertăți.

Obsesia evitării confruntării dintre candidați – esența competiției electorale – a putut fi confirmată și de scenariul întâlnirii finale dintre candidații la Președinție. Celor 12 invitați la TVR1, în 26 noiembrie 2004, li s-a solicitat să răspundă la chestionare, să replice la întrebări punctuale, să propună câte un clip promoțional, să dea foarte scurte declarații. Toate acestea excludeau dialogul critic dintre candidați. Astfel, campania electorală din 2004 a fost vidată de substanța ei. Primul care avea interesul să evite discuția era partidul aflat la guvernare, același care impune setul de reglementări ale campaniei. Or, în fața tendinței forțelor politice la putere, oricare ar fi acestea, să împiedice critica prestației lor, se poate opune doar exercitarea drepturilor și libertăților fundamentale, ceea ce include, simultan, nu doar dreptul de a alege și a fi ales, ci și dreptul la asociere, la exprimare, la conștiință. Majoritatea parlamentară și Consiliul Național al Audiovizualului au reușit în anul 2004 perfor-

manța să desubstanțializeze unul din mecanismele tipice ale procesului democratic impunând un sever control al cuvântului și conștiinței.

Este de notat, în același timp, că standardele cu care lucrează CNA pot fi în mod legitim mai stricte decât standardele CNCN, datorită naturii audiovizualului.²⁶ Politicile față de media legitimează o „doctrină a corectitudinii”²⁷ care impune, în cazul media electronică, „ca o parte rezonabilă a timpului de emisie să fie acordat temelor de interes public într-un mod care să asigure prezentarea unor puncte de vedere opuse; aplicarea unor reguli care să limiteze proprietatea asupra mijloacelor media; accesul mijloacelor publice la sistemele de cablu”.²⁸ Concluzia autorului citat, Judith Lichtenberg, este următoarea: „Spre deosebire de libertatea de expresie, pentru care, sub anumite aspecte, devotamentul nostru trebuie să fie în principiu necondiționat, libertatea presei ar trebui să fie contingentă în măsura în care ea promovează anumite valori aflate în centrul libertății de expresie în general. (...) Dacă, spre exemplu mass-media tinde să suprimă diversitatea și să facă dificilă dezbaterea publică, atunci argumentele menite să sprijine libertatea presei se întorc împotriva ei și putem avea în vedere în mod legitim reglementarea media în scopul de a obține scopul fundamental al libertății presei”.

9. Există o specificitate a temei «discriminării» în România? Autonomie și libertate de expresie în postcomunism

Un reper invocat curent cu privire la evoluția legislativă din România este adecvarea acesteia la cerințele internaționale, respectiv felul în care tratează alte state raportul dintre libertatea de exprimare și combaterea discriminării. O trecere în revistă a situației din lumea democratică arată că există, din acest punct de vedere, diferențe importante. Putem, de asemenea, remarca și o schimbare mai generală în ultimii ani. Combaterea discriminării a căpătat în statele europene o importanță din ce în ce mai mare. Cea mai radicală distincție rămâne, din acest punct de vedere, cea dintre statutul libertății de expresie în Statele Unite – unde are, ca să spun așa, un caracter sacrosanct – și tendințele de pe continentul european.

Să depindă oare, în mod legitim, felul de tratare a discriminării într-o țară de «specificul» țării respective? Un răspuns parțial la această întrebare este dat de felul în care Uniunea Europeană a abordat fenomenul discriminării și a luat măsuri pentru combaterea lui. Comisia Europeană a adoptat instrumente de tipul «norme-cadru», i.e., principii pe care statele sunt datorate să le încorporeze prin adoptarea unei legislații proprii. UE a considerat că, în domeniul discriminării, *acquis*-ul comunitar nu poate lua forma unui set de reguli care să se aplice identic în țările membre ale Uniunii. Statele sunt în măsură să se raporteze la propriul cadru social, când tratează discriminarea. În același timp, directivele UE în materie sunt suficient de detaliate

---

²⁶ În țări precum Statele Unite, politicile valabile în cazul media electronice nu au în vedere presa scrisă datorită diferențelor dintre ele.

²⁷ În engleză: *Fairness Doctrine*.

²⁸ Judith Lichtenberg, *op. cit.*, p. 331.

pentru a considera că «specificitatea» fenomenului discriminării, de la stat la stat, nu trebuie exagerată.

Trei ar fi aspectele specifice României: a) discriminarea este un fenomen larg răspândit – nu doar față de romi, ci și față de homosexuali ori față de minoritățile religioase; b) aplicarea normelor sociale suferă de slăbiciune, de incoerență, de arbitraritate, în timp ce societatea românească nu a ajuns să abordeze, să dezbată, să interiorizeze marile teme ale unei democrații stabile, ale societății decente; c) experiența comunistă are ceva de spus în domeniul ponderilor pe care le au anumite valori ale societății.

9 (a) Este surprinzătoare ponderea pe care o au în deciziile CNCD cazurile de discriminare prin atingere adusă demnității. Nu este însă numai o problemă practică, ci și de valoare a actului de justiție ca activitatea CNCD să se conducă după o ierarhie a gravității actelor de discriminare. Nu poți aduce dreptate în societate dacă sancționezi ceea ce este benign și lași la o parte tocmai cazurile flagrante ori cu consecințe ample.

În acest sens, prioritatea ar trebui să fie acordată discriminării structurale, «împusă» societății prin lege și având, ca urmare, un număr considerabil de victime. Exemple relevante sunt Legea nr. 195 din 6 noiembrie 2000 privind constituirea și organizarea clerului militar²⁹ și Protocolul dintre Patriarhia Română și Ministerul Justiției privind desfășurarea asistenței religioase în sistemul penitenciar românesc³⁰ care violează în mod sistematic dreptul la conștiință printr-un sistem controlat de către Biserica Ortodoxă Română [în continuare, BOR]. Prevederilor lor discriminatorii le cad victime, permanent, sute de mii de oameni. Niciodată CNCD nu s-a auto-sesizat cu privire la această situație flagrantă. Deși în urma unei plângeri a considerat actualul statut al cadrelor din învățământ drept discriminatoriu față de cadrele didactice din mediul rural, CNCD nu a continuat demersurile sale pentru eliminarea acestui tip de discriminare.³¹

Ar fi firesc ca entitățile de drept public să fie supuse mult mai strict principiilor generale privind viața socială, decât entitățile de drept privat. Or, situația este exact contrară. În lista sancțiunilor CNCD, primele sunt mult mai ocolite decât ultimele. Un exemplu este Serviciul Român de Informații, care a plasat pe site-ul său mai multe materiale menite să incite opinia publică împotriva unor grupări spirituale neconvenționale. Puterea lor incitatoare s-a verificat prin hărțuirea sistematică a acestor grupări de către o presă care a folosit materialele SRI.³²

O a treia categorie pe lista priorităților legitime sunt acele organisme a căror politică sistematică și a căror putere reprezintă un factor major de perpetuare a discriminării, ori de incitare la discriminare. Exemple ar fi formațiunile politice precum PRM ori biserici, precum BOR. Cine urmărește site-urile care au primit binecu-

²⁹ M. Of. nr. 561 din 13 noiembrie 2000.

³⁰ Primul protocol dintre Ministerul Justiției și Patriarhia Română a fost încheiat la data de 21 octombrie 1993; a urmat cel semnat la data de 21 octombrie 1993, încheiat „pe o perioadă nelimitată” (art. 16).

³¹ A se vedea *Discriminarea cadrelor didactice care predau în mediul rural: cazul Emil Moise*, în Revista Română de Drepturile Omului nr. 29, 2005, pp. 74-94.

³² Gabriel Andreescu, *Evoluția culturii drepturilor omului versus evoluția culturii de securitate*, în Revista Română de Drepturile Omului nr. 28, 2004, pp. 49-60.

vântarea patriarhiei va găsi dovezi nenumărate ale unor insistente incitări la discriminare. Voi cita pentru demonstrație doar cuvintele episcopului vicar patriarhal Ciprian Câmpineanu, care a declarat în timpul predicii că Martorii lui Iehova reprezintă „o sectă foarte periculoasă ai cărei adepți nu sunt creștini” iar „acești sectari fac victime în rândul Bisericii noastre ortodoxe”.³³ În plus, el s-a adresat enoriașilor astfel: „Să avem grijă să ne ferim de ei, să nu-i primim în casele noastre, să nu participăm la adunările lor (...)”. Iată o incitare expresă la marginalizare și diabolizare și la deposedarea de un drept acordat minorității religioase.

Aceeași atitudine se regăsește în cazul educației religioase patronate de BOR, fie aceasta în sistemul privat, fie în cel de stat.

Pozițiile BOR sau ale unor culte asemănătoare – prin exces de interpretare, susținerea ideii unui «popor ales» poate fi interpretată drept discurs de tipul superiorității de rasă – ar putea cere protecția libertății la credință și religie. Argumentul are însă aceeași tărie în cazul unei persoane private.

Concluzia ar fi că sistemul de combatere a discriminării trebuie «calibrat» la natura și la amploarea actelor de discriminare din România. Or, direcționarea actuală a politicilor antidiscriminatorii către sancționarea opiniilor, și nu către marile surse ale discriminării în România constituie un obstacol chiar în efortul de reducere a fenomenului discriminatoriu.

9 (b) Un alt aspect al specificității «cazului românesc» este slaba funcționare a statului de drept. O asemenea situație ar motiva circumscrierea cât mai precisă a atribuțiilor autorităților în raport cu drepturile persoanei private. În caz contrar, se oferă câmp de manifestare incoerenței și arbitrarității actului de autoritate. Situația capătă o importanță dramatică în condițiile în care societatea românească a fost «înghețată» o jumătate de secol. Ea nu a avut timp să dezbată și, deci, să internalizeze marile teme ale democrației moderne. De aici importanța considerabilă a păstrării aceluși climat care să stimuleze sau să protejeze exprimarea liberă a opiniilor. Desigur, un astfel de climat permite și manifestarea contestației sociale, a atitudinilor șovine, xenofobe, a limbajului urii. Însă fosta Iugoslavie ar putea fi considerată o demonstrație suficientă privind iluzia că raporturile interetnice pot fi salvate prin controlarea de către stat a atitudinilor identitare. Tăcerea asupra temelor identitare a dus în final la explozie: a generat dezmembrarea Iugoslaviei și cele mai grave crime comise în Europa după al doilea război mondial. Evoluția considerabilă a situației față de diversitatea etno-socio-culturală în democrațiile moderne este urmarea dezbaterii intense a subiectului, și nu a normării sale.

Într-o țară care a refuzat, o jumătate de secol, cele mai elementare valori ale demnității umane, lipsa de exercițiu democratic se răsfrânge asupra mentalităților populației și a elitelor menite să definească cadrul noii lumi postdecembriste. Ar fi fost necesară o întregă operă de înțelegere a valorilor fundamentale, aprofundarea discursurilor de legitimare, adaptarea detaliilor referitoare la norme la cadrul social în

---

³³ A se vedea *BOR condamnă recunoașterea «Martorilor lui Iehova» drept religie oficială*, în *Cotidianul*, 18 iulie 2003.

care trăim.³⁴ Lucrurile stau exact pe dos. Reforma legislativă și instituțională nu este urmarea filosofiei subiacente, ci a unui proces intern și internațional care scapă de sub controlul logicii firești. Procedurile bat sensurile. Aceasta nu poate decât să pună într-o situație fragilă valorile, căci sentimentul subiectiv, că politicile publice sunt drepte, bune, constituie baza acceptabilității sociale. Cum observa un autor: „Îmi vine greu să văd cum statul și-ar mai putea aroga dreptul de a sancționa faptele de discriminare rasiste, xenofobe, antisemite sau de gen în condițiile limitării drastice a dezbaterii publice cu privire la rasă, etnie, Holocaust ori rolul social al femeilor. Dimpotrivă, expresia liberă trebuie să funcționeze ca o premisă indispensabilă combaterii discriminării, care implică asumarea de către stat a unui punct de vedere moral clar conturat (nemaivorbind de dreptul de a interveni în sfere considerate încă sacre de unii, precum libertatea contractuală, redistribuirea veniturilor sau criteriile de selecție la angajare).”³⁵

Contextul românesc subliniază legătura dintre statutul libertății de expresie și autonomia și propria manifestare a persoanei. Autonomia presupune libertatea de exprimare datorită strânsei conexiuni dintre gândire și limbaj, cerută de controlul acțiunilor noastre. În termenii lui Judith Lichtenberg: „Interesul nostru fundamental pentru libertatea de exprimare este interesul nostru nu doar pentru libertatea de a gândi pentru noi înșine, dar și pentru comunicarea gândurilor cu alții, lăsând o urmă a noastră în lume, determinând prezența în afară a ceea ce este înăuntru”.³⁶ În particular, interesul pentru a gândi și a comunica propria experiență ar fi concluzia centrală a experienței comuniste.

9 (c) Experiența nefastă a nazismului, directă, cu urme greu de șters, explică adoptarea de către diferite state europene a unei legislații care limitează manifestările șovine, xenofobe, negaționiste, mai general, a limbajului urii. Această cauzalitate nu este deloc abstractă. Ea se regăsește în motivația instanțelor chemate să ratifice raportul dintre drepturi. Argumentul Comitetului pentru Drepturile Omului de la Geneva în cazul M. Faurisson³⁷ asupra eventualei violări a Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice de către legea Gayssot este explicit în acest sens: „Având în vedere că opiniile autorului (...) erau de natură să nască sentimente antisemite, restricția [cu privire la libertatea de expresie, n.n.- G.A.] avea în vedere

---

³⁴ Un context în care devin pregnante funcțiile democratice tradiționale ale libertății de exprimare și presei, în sensul lui Alexander Meiklejohn: funcția informativă, care asigură informația necesară persoanelor pentru a lua decizii informate și liderilor, de a fi în contact cu interesele concetățenilor; funcția critică, care face din presă câinele de pază al democrației, lărgind sfera criticii independente și evaluarea funcționării autorităților publice (Alexander Meiklejohn, *Political Freedom*, Harper, New York, pp. 8-28).

³⁵ Liviu Andreescu, *op. cit.*

³⁶ Judith Lichtenberg, *Foundations and Limits of Freedom of the Press*, în *Philosophy of Public Affairs*, Vol. 16, Issue 4, Autumn 1987, p. 336.

³⁷ Faurisson fusese condamnat în anul 1991 de un tribunal francez pentru scrierile sale care tratau camerele de gazare drept un mit. În anul 1996 Comitetul a respins plângerea reclamantului.

dreptul comunității evreiești de a nu se teme că trăiește într-un mediu antisemit" [s.n. - G.A.]³⁸.

Dreptul în cauză era invocat în contextul istoriei sinistre a evreilor în timpul celui de-al doilea război mondial. Implicarea experienței trecutului în stabilirea principiilor normative ale prezentului poate fi regăsită și în motivația Curții Europene a Drepturilor Omului privind cazul *Hans Jörg Schimanek v. Austria*. Curtea, care a judecat contestația unei persoane condamnate pentru activități profasciste, incluzând crearea de tabere militare care urmăreau răsturnarea guvernului și includerea Austriei într-o mare națiune germană, a susținut: „interzicerea activităților implicând exprimarea ideilor național-socialiste este legală în Austria și, *din perspectiva trecutului său istoric* (...), poate fi justificată (...)”. [s.n. - G.A.]

Mulți autori explică refuzul Statelor Unite de a limita în același mod ca europenii libertatea de exprimare și dreptul de asociere prin faptul că America nu a suportat niciodată un regim fascist. Ce este mai firesc, exact în logica anterioară, decât ca experiența directă și cu urme de neșters a comunismului să determine așezarea, pe cel mai înalt podium valoric, a libertății cuvântului în raport cu alte considerații sociale? Persoanele care au fost zeci de ani vulnerabile la amenințarea comunistă au dreptul să își exprime concepțiile și atitudinile, indiferent de natura lor.

În concluzie, o țară care a suferit consecințele tragice ale comunismului ar trebui să transforme această experiență într-o atitudine specifică față de valorile sociale. Nu ar face prin asta să urmeze comportamentul în oglindă al statelor care invocă astăzi experiența proprie privitoare la manifestările tragice ale fascismului.³⁹ Într-o societate postcomunistă, punerea libertății de exprimare în fruntea valorilor ar asigura mai multă justiție socială, ar da mai multă legitimitate, ar reprezenta o contribuție națională la dezbateră valorilor la nivel internațional.

10. Abuzul principiului de combatere a discriminării în scopuri politice și religioase

La puțin timp de la punerea în aplicare a sistemului de combatere a discriminării și-au făcut apariția și doritorii utilizării legislației și politicilor de combatere a discriminării în scopuri evident abuzive. Nimic nu este mai relevant pentru pericolul derapării sistemului decât aceste prime mostre de încercare ori de anunțare a posibilelor încercări de ducere în zona discriminării a unei problematice de cu totul altă natură. În numele combaterii discriminării sunt hărțuiți adversarii politici, de idei sau de atitudine.

Ca exemplu de hărțuire politică aș alege sesizarea prilejuită de articolul „*Lupta politică încheiată la Consiliul pentru Combaterea Discriminării*”, din ziarul *Coti-*

³⁸ *Négation de l'holocauste*, în *Revue Universelle des Droits de l'Homme*, vol. 9, No. 1-4, p. 52.

³⁹ Ca un exemplu analog, dar inversat, a apărut problema asigurării de reparații victimelor fascismului, prin extinderea și pentru acestea a prevederilor Decretului-lege nr. 118/1990, care avea în vedere victimele comunismului. Amendarea corespunzătoare a Decretului-lege nr. 118/1990 a avut loc în anul 1998.

dianul, unde președintele PNL Suceava, Orest Onofrei a făcut următoarele afirmații: „Știm foarte bine că orice copil din Botoșani când este întrebat ce vrea să facă când va fi mare răspunde că vrea să fie sucevean. Or, acum după mulți ani, domnul Cozmâncă își vede împlinit visul din copilărie”.

Președintele PSD, Gavril Mârza a replicat: „Sucevenii născuți în județul Botoșani se consideră jigniți de aceste afirmații (...)”. El a trimis CNCD o sesizare de genul „atingerii demnității de botoșan”. Situația, cu o culoare caragialescă, demonstrează până unde poate ajunge tentația de abuz a mecanismelor de drept într-o societate care nu are o experiență a libertății și nici a justiției sociale.

Voi da trei exemple de hărțuire pe motiv de conștiință. Un prim caz interesant este legat de lansarea, la 9 martie 2005, a Raportului asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință privind „Construcția de lăcașuri de cult în România după 1989 și impactul său asupra libertății de conștiință și secularității statului”.⁴⁰ Raportul respectiv a fost rezultatul unei cercetări sistematice, urmând o metodologie prezentată explicit și cu concluzii mai mult decât interesante. Dintre multele pasaje demne de reținut citez doar: „În opinia noastră, singura care ridică în clipa de față, prin coordonatele campaniei sale de construcție de așezăminte de cult, probleme înaintea menținerii unui stat secular și garantării libertății de conștiință este Biserica Ortodoxă Română. Prin relațiile sale strânse cu statul, prin influența exercitată asupra autorităților centrale și locale, și prin penetrarea în exclusivitate a anumitor instituții publice BOR amenință libertatea de credință și anulează orice pretenție a autorităților la neutralitate interconfesională.”

Autorii Raportului fac o observație care, în principiu, ar fi eliminat eventualele neclarități: „Nu faptul că Biserica majoritară a ridicat 3.000 de așezăminte religioase pe întreg teritoriul României după 1989 redă dimensiunea impactului acestora asupra secularității statului și libertății de conștiință, ci locurile în care bisericile au fost amplasate, modul în care acestea domină viața cotidiană a persoanelor și se insinuează în viața publică a țării.”

Îată însă ce spune în articolul său publicat în *Ziua* Adrian Papahagi: „Să spunem lucrurilor pe nume: sub mantia străvezie a unei pretinse «libertăți de conștiință» (...) SCL ascunde de fapt un anticreștinism totalitar, pe care de-acum înainte societatea românească ar trebui să-l sancționeze imediat (inclusiv penal) alături de antisemitism și de alte atitudini care atacă adevărata libertate de conștiință!”⁴¹

Autorul nu invocă Ordonanța nr. 137/2000 privind combaterea discriminării, ci o alta care prevede grele sancțiuni penale: Ordonanța de urgență nr. 31/2002 privind combaterea atitudinilor fasciste. Deosebirea nu este însă relevantă, căci ne aflăm în fața a două norme care tratează același lucru: sancționarea unor atitudini și exprimări considerate ca aducând atingere demnității persoanei. Cum tonul științific, în fond înalt intelectual, al Raportului nu permitea găsirea unor pasaje injurioase, intervenția lui Adrian Papahagi circumscrie următorul obiectiv: statul să sancționeze exprimările de opinie critice la adresa instituțiilor religioase. El nu propune sancționarea doar a

⁴⁰ www.humanism.ro

⁴¹ Adrian Papahagi, *Libertate de conștiință sau anticreștinism?*, *Ziua*, 19 martie 2005.

atitudinilor agnostice sau atee – oricum Raportul nu făcea parte din această categorie –, ci a oricărei critici față de bisericile creștine, în particular, față de BOR.

(ii) Am cules un caz în care apare, într-un context diferit, plângerea penală făcută de fostul secretar de stat pentru culte din anii 1997-1999, membrul PNL Gheorghe Anghelescu, împotriva directorului *Ziua* și a autorului unui material (G.A.) care critica prestația acestuia în timpul mandatului, chiar în perioada când domnul Anghelescu încerca să obțină poziția de conducere a Secretariatului.⁴² El susține că „Domnul [G.A.] folosește publicația la care lucrează în mod arbitrar, pentru a-și tipări opiniile sale extrem de subiective și tendențioase, nu de puțin ori ofensatoare la obiceiurile, tradițiile și credința poporului român din care zice că face parte. În acest context, domnul [G.A.] folosește argumente discriminatorii (...)”. Pentru demonstrație, domnul Anghelescu citează și următoarea formulare: „Poziția de profesor de teologie ortodoxă făcea ca noul secretar de stat să aibă o datorie de credință față de Biserica Ortodoxă Română”. Iată și comentariul: „Prin această afirmație face apel direct la discriminarea etnico-religioasă încălcând flagrant legislația românească în vigoare”.

Este interesantă ideea că opiniile din articolele considerate discriminatorii – întrucât subliniau necesitatea respectului diversității de religie și credință și necesitatea păstrării caracterului secular al statului într-o societate cu majoritate ortodoxă cum este cea românească –, sunt considerate a fi ofensatoare față de români. În logica comentariului, ele ar reprezenta un atentat la demnitatea românilor, căzând sub incidența art. 19.⁴³ Opiniile privind promovabilitatea într-o funcție care cere neutralitatea confesională – cum este cea de secretar de stat pentru culte – sunt tratate drept o violare a principiului egalului acces la demnități, deci discriminatorii și incitatoare la discriminare.⁴⁴

Gheorghe Anghelescu nu a făcut o plângere la CNCD, dar a invocat discriminarea în fața unei instanțe, ceea ce este echivalent.

La data de 21 aprilie 2005, cotidianul *Ziua* a publicat articolul „*Nu autonomia culturală este problema, ci business-ul etnic*”. Declarându-se partizanul autonomiei culturale, autorul nota că sistemul actual de protecție a minorităților naționale este pus în pericol de business-ul etnic. Invoca, în acest sens, apariția minorităților naționale artificiale precum macedonenii slavi și rutenii, dar mai ales felul în care Partida Romilor Social Democrată (PRSD) a monopolizat reprezentarea romilor și fondurile de la buget. Autorul cerea o competiție liberă a organizațiilor de romi, care să asigure mai multă democrație în cadrul comunității și o mai bună reprezentare în consiliile locale. Articolul amintit nu făcea de altfel decât să preia critica formulată de numeroase organizații de romi.

În urma apariției articolului, liderul PRSD, deputatul Nicolae Păun a difuzat pe Internet o replică în care afirma că articolul „atacă virulent minoritatea romă inclusiv

⁴² Gabriel Andreescu, *Gheorghe Anghelescu la culte?*, *Ziua*, 13 ianuarie 2005.

⁴³ Gheorghe Anghelescu nu prezintă lucrurile în această înlănțuire logică, dar aceasta ar fi logica ideilor sale urmărite până la ultimele consecințe.

⁴⁴ În sfârșit, se poate nota aici că fostul secretar de stat de la Culte face o confuzie între discriminare și problema competenței sau compatibilității cu o poziție profesională. La rândul ei, ea reflectă neînțelegerea principiului: la situații inegale, măsuri diferite.

Partida Romilor”. În el s-ar manifesta „ură rasială și instigare când face vorbire despre faptul că, contribuabilul român a plătit bani de la buget pentru activitatea unei «organizații țigănești»” (sintagmă care nu apare în text).

Cazurile anterioare par poate aberante și, în context, benigne, dar ele arată foarte clar trei evoluții: pe urma actualelor decizii ale CNCD care se sprijină pe un text legislativ extrem de interpretabil apare tendința utilizării Consiliului în cât mai multe bătălii personale sau instituționale; interpretarea discriminării devine din ce în ce mai laxă, căci, chiar dacă persoana în cauză nu obține câștig de cauză, ea a reușit amenințarea și hărțuirea acuzatului; se tinde spre o vânătoare generală a discursurilor care ar putea fi socotite, într-o formă sau alta, discriminatorii.

IV. Concluzii

Majoritatea studiilor sau evaluărilor cu privire la Ordonanța nr. 137/2000 au avut ca temă inadecvarea actului normativ în raport cu Directiva antirasistă, iar ca obiectiv maximizarea garanțiilor privitoare la discriminare.⁴⁵ Acest tip de problemă a pus în umbră alte aspecte, în primul rând acordul prevederilor Ordonanței nr. 137/2000 cu drepturile și libertățile prevăzute de Constituție. O situație pe care aș numi-o explozivă este cea a impactului asupra libertății de expresie. *Jurisprudența CNCD face ca astăzi să nu mai existe nici o garanție privind libertatea discursului cu caracter identitar*. Practic, exprimarea cuvântului în acest domeniu este suprimată. Reamintesc termenii protestului „Solidaritate cu Mircea Mihăieș”: „Decizia Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării (...) este de natură să producă (...) o justificată neliniște în lumea publicistică din România. Prin ambiguitatea hotărârii de Guvern care reglementează activitatea acestei instituții, dreptul la libera exprimare a opiniilor în presă este nu doar fundamental îngrădit, ci și amenințat.”

Prin natura ei, Ordonanța nr. 137/2000 este dedicată protecției categoriilor vulnerabile. Totuși, nimic din art. 19, de la sensul general la detaliile lui nu reduce aplicarea sa la aceste categorii. Este o problemă de timp ca art. 19 să fie folosit contra celor care, prin opiniile lor, vor fi considerați a aduce atingere demnității persoanelor aparținând majorității – oricare: prin origine etnică, prin apartenență religioasă sau prin orientare sexuală. Reamintesc invocarea acestui tip de prevederi contra unor cercetări cum este Raportul asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință. În aceeași măsură, tema se ridică cu privire la colectivități sau națiuni străine. Pentru cât de «naturală» este o astfel de prelungire ar trebui amintită încercarea de a introduce în Codul penal românesc prevederi precum infracțiunea contra „demnității, săvârșite împotriva reprezentantului unui stat străin” sau ofensa adusă însemnelor României și națiunii. Renate Weber considera infracțiunile «absurde» și comenta în felul următor: „Nu există nici un singur element obiectiv în înșiruirea de posibilități de comitere a acestei infracțiuni. Toate cuvintele, gesturile, scrierile, manifestările sunt eminentamente opiniile celor care le exprimă și nimeni nu poate determina în mod obiectiv ce înseamnă a ofensa națiunea, sau a defăima țara sau națiunea, ori a jigni sentimentul național sau eroii consacrați ai neamului. Ar fi pur și simplu opiniile

⁴⁵ A se vedea studiile Renatei Weber și activitatea Centrului pentru Resurse Juridice.

unora care contrazic opiniile altora, iar dorința de a impune părerile judecătorilor sau ale guvernului într-o astfel de situație este specifică statelor totalitare, unde gândirea oficială și opinia oficială este obligatorie pentru toți cetățenii.”⁴⁶

Aș pune însă întrebarea: oare nu există români care se simt lezați de formula „poporul român este antisemit”? De ce românii nu ar fi protejați în raport cu o astfel de afirmație? Oare de ce ar fi acceptabil să spui: „românii nu au simțul regulilor”; „românii sunt xenofobi”; „românii mai au nevoie de 20 de ani ca să înțeleagă ce înseamnă democrația”, dar nu mai este acceptabil când afirmi: „romii sunt delincvenți”; „evreii sunt oportuniști”; „adventiștii sunt sectanți periculoși pentru credința neamului” ș.a.m.d.? Oare cum să ne situăm față de lungă serie de filme occidentale despre România postcomunistă care văd la noi, insistent, numai sărăcie lucie, copii ai străzii, fete, băieți și femei bătute, țărani cu figuri grotești și corupți cu râsul șmecher? Nu lasă ele românilor un sentiment de umilință? Imaginile sunt toate autentice, dar reducerea realităților românești la aceste aspecte devine jignitoare și falsă. Tratatamentul nu este în substanța lui diferit de tratamentul de care «se bucură» romii prezentați sistematic prin cazurile de delincvență ori de marginalitate socială. Să fie aceste documentare un motiv pentru sancționarea mass-media occidentale? *Ar fi illogic și injust ca dreptul la demnitate personală să îl aibă numai membrii unor categorii, în general minoritare, să nu fie un drept universal. Dreptul la demnitate nu poate intra în categoria «măsurilor speciale».*

Atingerea adusă demnității pune o problemă libertății cuvântului în cazul limbajului urii. Raportorul Special ONU, Reprezentantul OSCE și Raportorul Special al Organizației Statelor Americane au cerut ca legislația de combatere a limbajului urii să respecte *cel puțin* următoarele condiții⁴⁷:

- să nu penalizeze enunțurile adevărate;
- să nu penalizeze diseminarea limbajului urii fără să se fi demonstrat că aceasta nu a avut ca intenție incitarea la discriminare, ostilitate sau violență;
- să fie respectat dreptul ziariștilor de a hotărî asupra modului în care ar fi bine să disemineze informația;
- nimeni nu trebuie supus unei cenzuri prealabile;
- orice pedeapsă trebuie să fie în strictă conformitate cu principiul proporționalității.

O analiză mai precaută privitoare la principiile aplicabile manifestărilor rasiste aparține organizației Article 19⁴⁸:

- dreptul internațional permite restrângerea libertății de expresie în scopul prevenirii incitării la discriminare, ostilitate sau violență;
- rămâne disputată măsura în care diseminarea de idei bazate pe superioritate rasială poate fi interzisă, dar nu și în privința incitării la discriminare, la ostilitate sau la violență;

⁴⁶ Renate Weber, *Libertatea de exprimare ca infracțiune*, în *Revista Română de Drepturile Omului* nr. 26, 2003, pp. 8-18.

⁴⁷ A se vedea Monica Macovei, Dan Mihai (ed.), *Jurisprudența internațională în materia: accesului la informații, libertății de exprimare, dreptului la viața privată*, APADOR-CH, București, 2004.

⁴⁸ *Idem.*

- diseminarea de idei rasiste ale unei a treia părți este garantată de libertatea de expresie dacă nu are un scop rasial și servește interesului public;
- legile împotriva limbajului urii trebuie să se supună standardelor minime ale celor trei oficiali internaționali.

În acest sens, aș susține ca practica în domeniul combaterii discriminării să facă depar-tajarea netă între trei dimensiuni ale discursului. Mai întâi, distincția dintre falsele formule de exprimare, de fapt *acțiuni de discriminare care utilizează limba* și ideile ca atare. Este cazul expresiilor „nu angajez țigani” ori „în acest local nu au voie țigani” ș.a.m.d.⁴⁹

A doua categorie este cea a incitărilor. Și în sens constituțional, și în raport cu legislația împotriva discriminării, incitarea prin exprimare poate cădea sub incidența sancțiunilor antidiscriminatorii. Ar fi de notat că simpla clamare a incitării nu oferă o legitimare *a priori* actului sancționatoriu. Pentru acest punct mi se pare relevant mo-dul în care Curtea Supremă a Statelor Unite a încercat să distingă, de-a lungul timpu-lui, între limbajul care contribuie la schimbul de idei democratic și cel care inten-ționează să încurajeze ilegalitatea. Perspectiva actuală este rezultatul deliberărilor care au dus la decizia Curții Supreme din 1969 în cazul *Brandenburg v. Ohio*, prin care s-a cerut Guvernului să nu ia măsuri împotriva unui membru al Ku Klux Klan.⁵⁰ Argumentul Curții a fost că dreptul la libera exprimare „nu permite unui stat să interzică sau să sancționeze propaganda pentru utilizarea forței ori pentru încălcarea legii cu excepția cazurilor când o astfel de propagandă este îndreptată direct către incitarea sau producerea unor acțiuni ilegale iminente ori pare să incite sau să producă astfel de acțiuni”. Curtea a produs, cu această ocazie, trei criterii privitoare la reglementarea discursului: (i) vorbitorul este limitat de lege nu în cazul promovării unor acțiuni ilegale, ci în cazul susținerii acțiunilor ilegale iminente; (ii) ilegalitatea iminentă pare chiar să aibă loc; (iii) vorbitorul intenționează să producă o acțiune ilegală iminentă.⁵¹

Fermitatea și consecvența poziției americane în această chestiune pot fi verificate și în recenta poziție a Comisiei Helsinki a Statelor Unite cu privire la manifestările rasiste din România. Este mai mult decât semnificativă, din această perspectivă, decla-rația din 12 mai 2005 a președintelui Comisiei Helsinki, senatorul Sam Brownback. După ce acesta a deplâns marginalizarea și discriminarea comunității de romi din România, după ce a atras atenția asupra unor evenimente precum sloganurile fanilor clubului Steaua din 13 aprilie, dl. Brownback a afirmat: „Faptul că o structură guver-namentală [CNCD, n.n. - G.A.] a recunoscut atât de rapid natura rasistă a acestor evenimente este un semnal pozitiv. Totuși, în orice moment când statul își asumă

⁴⁹ Sunt susținători ai dreptului la exprimare care consideră că acest tip de formulări trebuie să se bucure și el de dreptul la opinie. Doar în momentul când țiganul în cauză este împiedicat, concret, să pătrundă în local, atunci urmează sancționarea (a se vedea și Cas Mudde, *Democrațiile liberale și pericolele extremiste ale începutului de secol al 21-lea*, în Revista Română de Drepturile Omului nr. 26, 2003, pp. 8-17).

⁵⁰ Acesta afirmase, printre altele: „Noi nu suntem o organizație revanșardă, dar dacă Președintele nostru, Congresul nostru, Curtea noastră Supremă continuă să îi opreze pe albi, este posibil să aibă loc unele acțiuni de răzbunare”.

⁵¹ The American Prospect Inc., *Preferred Citation: Cass Sunstein, „Is Violent Speech a Right?”*, The American Prospect vol. 6 no. 22, June 23, 1995.

dreptul de a impune norme în domeniul expresiei, există riscul ca libertatea cuvântului, care include și opinii nepopulare și controversate, să fie limitată într-un mod inacceptabil. Cred că există alte mijloace de a combate manifestările rasiste, xenofobe ori antisemite”.

Tot ceea ce nu este act discriminatoriu care ia forma expresiei și nu este o incitare sancționabilă face parte din categoria opiniilor. Or, opiniile trebuie protejate indiferent dacă sunt bune sau rele, adevărate sau false. Substanța lor poate face obiectul autoreglementării instituționale. Autoreglementarea este susținută de numeroase modele practice, dar și de opțiunile privind presa ale unor organisme internaționale precum Consiliul European. În Rezoluția 1003 (1983) referitoare la etica jurnalistică, Adunarea parlamentară stipula că „trebuie înființate organisme sau mecanisme de autoreglementare, care includ editori, ziariști, asociații ale consumatorilor de presă, experți din domeniul academic și judecători. Aceștia vor răspunde pentru emiterea de hotărâri cu privire la respectarea preceptelor etice în jurnalistică (...)” (art. 36).⁵²

Analiza anterioară se adresează nu atât apărătorilor libertății de exprimare, cât celor care își dedică activitatea combaterii discriminării. Celor pentru care discriminarea reprezintă, așa cum și este, un act reprobabil care jignește sensul vieții umane. Acest tip de atitudine nu poate fi decât reconfortat de următoarea afirmație a lui Nadine Strossen: „O preocupare exagerată pentru discursul rasist creează riscul de a ridica simbolurile deasupra substanței. Mai întâi, aceasta ar putea să abată atenția de la cauzele rasismului la simptomele lui. În al doilea rând, o centrare pe mesajele urii transmise prin declarații particulare ar putea distorsiona perspectiva noastră asupra principiilor neutralității aplicabile la sistemul nostru de asigurare a libertății de expresie în general. Nu trebuie să lăsăm ca preocuparea pentru formulele rasiste (...) să dilueze recunoașterea a cât de importantă este libera exprimare și cât de efectiv a funcționat ea în avantajul egalității rasiale”.⁵³

---

⁵² *** *Jurisprudența europeană privind libertatea de expresie*, p. 63.

⁵³ Nadine Strossen, *Frontiers of Legal Thought II The New First Amendment: Regulating Racist Speech on Campus: A Modest Proposal?*, Duke Law Journal, June 1990.